

STUDIE

Česká knižní kultura doby Václava Hájka z Libočan

NA OKRAJ JEDNOHO BADATELSKÉHO VAKUA*

Petr Voit

Kdo si ještě vzpomene na liblickou konferenci o humanismu a její slovní sborník z roku 1966, pravděpodobně zjistí, že mnohé úkoly naší literární vědy, které tehdy vytýčilo na třicet řádných či budoucích profesorů, zůstaly nenaplněny dodnes (*HUMANISTICKÁ KONFERENCE* 1966). Po padesáti letech však dluh narostl, přestože se mezi tím roku 1990 na prahu svobodné éry k týmž otázkám široké plénium odborníků ještě jednou vrátilo (*Studia Comeniana* 1990). Sborník z liblické konference i monotematická *Studia comeniana et historica* přinášejí totiž závěry, z nichž mnohé trpí nedostatečně zohledněným socio-kulturním kontextem, a mohou být zavádějící. Proto se vedle umných literárněvědných ponorů do raněnovověké slovesnosti budeme muset naučit zohledňovat také celý komunikační proces, tedy uměleckou i řemeslnou formu zveřejnění, distribuci a především čtenářské přijetí textů. Teprve tímto materiálově vyčerpávajícím pohledem získáme spolehlivější představu o knižní kultuře, než mohli mít v daném ideologickém poutu a v daném pojetí literární vědy badatelé druhé poloviny 20. století.

Na úvod jen připomenu, že vývoj výtvarného umění, architektury nebo hudby se v rámci kolektivně sdíleného estetického názoru řídil až do romantismu zadáním privátního investora. To koneckonců platí i pro převážnou část rukopisně fixovaného písemnictví, avšak ta literární tvorba, která se ocitla v tiskárně, musela pamatovat na vkus, potřeby a čtenářské schopnosti širších vrstev příjemců. Stojíme tedy před dvěma různými způsoby textové prezen-

* Případné čtenáře upozorňujeme, že smysl stati nespočívá v dokumentaci literárněhistorických skutečností, nýbrž v manifestačním poukazu na vyšší celek knižní kultury (VOIT 2012b). Stať byla proslovena na konferenci *Na okraj Kroniky české*, kterou k 460. výročí úmrtí Václava Hájka z Libočan uspořádal ÚČL AV ČR, v. v. i. ve dnech 14.–15. listopadu 2013.

tace, jejichž ohlas měl přirozeně zcela rozdílnou intenzitu (PETTEGREE 2002: 79–80). Při posuzování středověké a raněnovověké literatury nemůžeme proto užívat tytéž metodologické postupy. Brání nám v tom právě knihtisk, který individuální ruční záznam a početně limitované opisy nahradil sériově duplikovanými a snadněji přístupnými náklady, šířenými nikoli již k jednotlivcům, ale k postupně se utvářející čtenářské obci a také v jiném mediálním prostředí s jinými sociálními a kulturními determinanty.

Paleobohemistika formovaná sborníkem (později posvátných) textů Josefa Hrabáka z roku 1956 chápala lidovost jako třídně podmíněný vztah literatury k lidu (HRABÁK 1956). Tento „lid“ byl podle potřeby in promiscue ztotožňován jak s neplnoprávními obyvateli měst a venkova, soudobou terminologií nazývanými *chudina*, tak s privilegovanými měšťany, optikou marxistů snažícími se o „kulturní převahu“. Jiná kontextuální kritéria se pro příjem literatury nepřipouštěla. Teprve Milan Kopecký přihlédl vítaně alespoň ke klíčové roli knihtisku, avšak od starší Hrabákovy teze, že lidovost předbělohorské literatury vyrůstá z pokrokového dědictví husitské revoluce, neustoupil (KOPECKÝ 1979: 14–25).¹ Problém však netkví v kořenech, nýbrž ve skutečném poslání laicizace, jejíž konkrétní projevy (téma, látka, žánr a formální postupy) reagovaly na malou vzdělanost a spontánní nevěrectví nižších a středních složek jagellonské společnosti.² To, co se tedy později vydávalo za pokrokovou a vůdčí tendenci, bylo ve skutečnosti zrcadlem soudobé neschopnosti prosadit na trh vedle dobře prodejného zboží také knihy s „vyšší“ uměleckou úrovní. Zrcadlo však zároveň ukazuje také zaostávající školství nebo nedostatečně rozvinutou církevní správu. Svou roli v pomalé emancipaci měšťanských vrstev sehrávala do počátku 16. století rovněž očividná netečnost pražských univerzitních mistrů a tiskařů k pochopení a využití společenské role knihtisku.

Badatelům vycházejícím z marxistických filozofických kategorií nelze vyčítat, že hledali demokratizační a laicizační tendence, ale ke škodě věci se vůbec neuvažovalo o vzdělávání měšťanstva jako postupném a pomalém procesu, v němž klíčové role zaujímalý školství, kazatelna a nakonec takzvané tiché čtení. Rukopisná či tištěná podoba textu, postihující rozdíl individuálního a masového konzumu, také nebyla směrodatná a ani nepadaly otázky po sociálních a kulturních osudech textů. Stačilo, že texty vznikaly samy o sobě a že jim bylo možno přisoudit určitou míru tematické či stylistické kvality. Tak se rukopisy zrovnoprávnily s tištěnou produkcí, přestože už nevznikaly sériově ve skriptoriích a v epoše knihtisku měly privátnější charakter, který —

1 Už před tím s touto tezí polemizoval ŠMAHEL 1966: 58–59.

2 Spontánní nevěrectví zde nemá samozřejmě nic společného s moderním ateismem. Spočívá „v obtížích prostých věřících vyznat se v teologických složitostech a konec konců i v individualizaci víry“ (MACEK 2001: 13–40, 19n).

snad jen s výjimkou homiletiky, univerzitních kvestií a graduálů literátských bratrstev — vědomí širšího publika nijak neovlivnil.³

Tato nivelizace dovolila slovesnost uchopit sice politicky nosně, zato však málo autenticky a s kolegyní Lucií Storchovou neváhám říci až naivně (STORCHOVÁ 2007: 12). Nikdo nezpochybní vynikající poetiku básnických skladeb a erotickou novost překladů Hynka z Poděbrad, nikdo nepopře osvěcený výběr překladů Řehoře Hrubého, nikdo neodmítne naléhavost *Boloňského hádání* od Václava Píseckého (KOLÁR 1996) — avšak je nutno se ptát, jakou společenskou roli sehrála všechna tato díla při prosazování nové orientace měšťanského prostředí, když po staletí zaležela v rukopisech. Otázku nelze zodpovědět, aniž bychom hledali příčiny fatálního zaležení, které dle mého názoru spočívají v soudobé mentalitě prozrazující se sklonem k tradicionalismu a obecně sdílenou obavou před čímkoli novým (HOŠNA 1990). Když se Mikuláš Konáč odhodlal zčeštit a vytisknout tři novely z Boccacciova *Dekameronu*, na rozdíl od soukromníka Hynka z Poděbrad si nedovolil sáhnout po eroticky zaměřených, aby v navenek mravně rigorózním utrakvistickém prostředí nenarazil. Také Řehoř Hrubý se potřeboval vyrovnat s mentalitou a vzdělanostním hendikepem mladé měšťanské společnosti, a přestože své náročné překlady zaplnil čtenářsky návodnými vysvětlivkami, vyslal je jako ve středověku pouze do okruhu krále a staroměstské rady, nikoli samotným spoluměšťanům (NEŠKUDLA 2014). O tom, že by se překlady Hrubého opisovaly, nemáme žádné povědomí.⁴ Jak tedy ubráníme tezi o jejich demokratizačním a laicizačním působení?⁵

Zkoumáme-li mentalitu soudobého publika, ze všeho nejdříve se patrně vynoří neurastenická otázka — jak se český čtenář vypořádal s novinkou zvanou knihtisk? Německá nebo anglo-americká literatura hledá odpověď už dvacet třicet let (EISENSTEIN 1979; RICHARDSON 1999; CRICK — WALSHAM 2004; LUDWIG 2005), ale u nás jsme si prozatím nezjednali jasno ani rámcově. Zdálo by se, že učenecké vrstvy syčené knihami ze zahraničních tiskáren tuto technickou novinku akceptovaly poměrně rychle, zatímco střední a nižší měšťanské publikum potřebovalo k recepci nějaký čas, nutný ke změně tradičních návyků.

3 Milan Kopecký si specifika rukopisné šířených textů uvědomuje a široce je vypočítává, avšak pouze pro období do nástupu knihtisku, kdy nastala „demokratizace knižní kultury a vzdělanosti vůbec“ (KOPECKÝ 1979: 13). V období od druhé poloviny 15. století už tato specifika nezohledňuje.

4 V dosud nejaktuálnějším kompendiu dějin české literatury se uvádí mylně, že „většina jeho prací [Řehoře Hrubého] se šířila v opisech“ (LEHÁR 1998: 113).

5 Zdeňka Tichá o Hrubého překladu Erasmovy *Chvaly bláznovství* dokonce soudí, že mohl ovlivnit „stovky prostších lidí“ (TICHÁ 1984: 176). Soud se opírá o nepodloženou víru v existenci tištěného vydání z roku 1512.

Situace se však jeví složitěji. Ještě během druhé poloviny 15. století byla skriptografická aktivita domácího kléru a úředníků státní správy navzdory knižnímu dovozu a tuzemské výrobě překvapivě vysoká.⁶ Určitý útlum lze vypočítávat až počátkem 16. století.⁷ To opravňuje k názoru, že přechod od rukopisné knihy k tištěné neproběhl u nás tak rychle, automaticky a jednoznačně, jak jsme doposud vnímali. Přestože se soukromé a klášterní knihovny neplnily jen opisy, ale i latinskými tisky z ciziny, psaný text byl díky dostatku času, tradici, šetrnosti a privátnímu vkusu tak velký konkurent, že společně s dovozem deformoval tuzemské ediční a typografické zvyklosti. Dnešní povědomost dovoluje vyslovit závěr, že antická a humanistická literatura k nám pronikala kus po kuse soukromými nákupy v Německu, Polsku a Itálii. Naproti tomu rádobye veřejný knižní trh se plnil přetlakem Biblí, středověkých postil, právnických slovníků a korpusů, které byly kvůli nadprodukcí cíleně exportovány z Německa (HLAVÁČEK 1972). Tak rovněž zahraničnímu importu jsme povinni nově přiznat, že i on plnil demokratizační a laicizační role, ovšem v jiných, bilingvně poučených sférách obyvatelstva.

Rozdílnost forem nabývání knih dosti rezonuje s konfesijním charakterem české společnosti. Pražská univerzita měla úzce vymezený zemský charakter a vychovávala potomky domácích utrakvistů. Katolíci se vzdělávali naopak v cizině, zejména na univerzitách v Krakově, Vídni, Lipsku, Padově či Boloni. Tam navazovali kontakty, které pak alespoň korespondenčně udržovali i po studiích. Díky nim do ciziny pronikla hrstka starších či souvěkých bohemikálních latinských textů. Svou příslušnost k nadnárodnímu společenství humanistů tito vzdělanci utvrzovali také tím, že svou případnou latinskou tvorbu tiskli s doporučením zahraničních kolegů právě v místech univerzitních studií, kde jejich tvorba nacházela vzdělanostně i mentálně připravenější publikum než v Čechách či na Moravě. K tomu, abychom doložili, že snahy humanistů ocenila více cizina než tuzemsko, postačí vzpomenout veleúspěšný návod pro psaní dopisů z pera Racka Dubrava. Jeho teoreticko-prakticky pojatá učebnice *Libellus de componendis epistolis* byla vydána poprvé v Benátkách 1501 a záhy zastínila oblíbené pojednání Augustina Olomouckého i četné texty evropských autorit. V následujících letech ožívala ještě pěti reedicemi ve Vídni, Krakově a Lipsku a málokdy se připomíná, že tak patří k nejstarším

6 Za informace děkuji kolegovi Bořku Neškudlovi, který soustavnějším průzkumem vybraných knihovních institucí zjistil, že z období 1450–1550 se zachovalo více než 600 rukopisných kodexů sborníkového typu, obsahujících na 2 500 bibliografických jednotek. Nešlo však o žádné cimélie. Převažovaly zběžné opisy náboženských, právnických a lékařských textů. Poněkud odlišnou situaci v Německu popisuje OTT 1995.

7 Na pozvolný útlum ukazují také mladší inventáře pořízené před rokem 1536 (HLAVÁČEK 1966: 128).

bestsellerům českého původu. Kontakty se zahraničím dosvědčují rovněž knihovny českých katolíků orientované na edice antických klasiků a díla soudobých humanistů, mnohdy v podobě dedikačních exemplářů. Zatímco tedy libráře Hasištejnského, Jana z Rabštejna, Václava z Rovného, Jana Žáka, Alexia Třeboňského, Augustina Olomouckého a dalších mají v duchu humanismu moderní a kosmopolitní ráz, knihovna Václava Korandy ml., významného univerzitána a čelného představitele utrakvistické církve, byla budována ještě středověce bez zájmu o italský humanismus.

Marxističtí badatelé navenek odmítli obrozenský názor, že vše, co bylo v předbělohorském století napsáno česky, mělo automaticky pokrokový ráz, kdežto latinská tvorba znamenala neplodný regres. Josef Hrabák na liblické konferenci dokonce konstatoval, že latinsky psaná a česky psaná literatura tvoří dvě vrstvy téže celonárodní slovesné kultury a že spisovatelská činnost Viktorina Kornela ze Všehrd a tzv. národních humanistů nepředstavuje v podstatě vývojový proud protikladný aktivitám Hasištejnského. Josef Hrabák tento proces hodnotil tedy jako nutný vývojový stupeň v dvojazyčném celku humanistické tvorby (HRABÁK 1966: 189). Jakmile však Milan Kopecký počal na slovesném poli měřit laicizační potenciál a hledat pokrokové tendence, nemohu se ubránit dojmu, že stereotypy Jungmannova a Jirečkova literárněhistorického nacionalismu opět ožily (MALURA 2012). Proč si dnes nepřiznat, že sama *Rukověť humanistického básnictví* — vlastně důsledek specificky založené národní retrospektivní bibliografie — tady bona fide plnila medvědí službu tím, že latinskou poezii umístila na samostatnou kolej.⁸

Pluralitně konfesijní charakter společnosti nevytvořil mnoho předpokladů ani k tomu, abychom už u počátku 16. století po vzoru jiných národních literatur mohli dnes uvažovat o nějaké literárně pospolité obci. Zatímco dřevorezáčské ateliéry zachovávaly náboženskou neutralitu průběžně, editoři reagovali flexibilně alespoň u prestižnějších zakázek, aby komerční úspěch vydavatelského počínu pojistili (VOIT 2013g). Mnoho literárně činných farářů a samozvaných kazatelů hájilo však úzké stranické zájmy, ba rozpoutávalo polemiky ústící do pouličních výtržností. To ovšem není jediný symptom literární scény. Hledáme-li bez předpojatosti, nalezneme naopak dosti materiálu o konfesijní vstřícnosti utrakvistů, katolíků a Jednoty bratrské — a proč právě při této příležitosti nezmínit doklad nejbližší, totiž přátelský vztah katolického kněze Václava Hájka k jednomu z největších vzdělanců své doby, Brikcímu z Licska, který, ač upřímný nekatolík, ochotně poskytl *Kronice české* záruku.

S ohledem na věroučnou pluralitu musíme proto posoudit, zda se generál-

8 K tomu srov. nejnovější (nenadepsanou) úvahu Lucie Storchové o *Rukověti humanistického básnictví*, uveřejněnou na webu *Institutu pro studium literatury* <http://www.ipsl.cz/index.php?id=390&menu=echa&sub=echa&str=echo.php> (přístup listopad 2013).

ní spojnici mozaikovitých jevů nemohl stát právě humanismus, jehož připomínkou jsme toto zamyšlení otevřeli.⁹ Nutil přece k novému způsobu myšlení, a zvyšoval tak možnost přeměny středověké literatury na raněnovověkou. V Čechách měl ovšem od dob Jana z Rabštejna (1469) výrazně exkluzivní charakter. Výlučnost nezpůsoboval zdaleka jen latinský jazyk ani infiltrace do katolického prostředí, ale též skriptografický ráz humanistické produkce nebo její zveřejňování v zahraničních tiskárnách. Literární aktivity katolíků se před měšťany ovšemže neuzavíraly jen na pole exkluzivní latiny. V Plzni zastihujeme na přelomu 15. a 16. století literárně činného tiskaře Mikuláše Bakaláře, který během studií důvěrně poznal knižní kulturu univerzitního Krakova. Jakkoli byl touto zkušeností i vzděláním oprávněn vstoupit do služeb plzeňského humanistického kroužku, ediční model založil na resuscitaci jazykově české duchovní i světské beletrie středověku. Napojil se tak na nový fenomén měšťanského, latiny neznajícího čtenáře, jemuž bylo zapotřebí namísto intelektuálního humanismu předkládat stravitelnější díla s prakticko-morálním apelem.

Latinská tvorba po vzoru univerzitních kruhů soudobé Evropy nenacházela tedy mezi širšími vrstvami našich čtenářů ještě dostatek ohlasu a domácí knihtisk mohl latinské humanistické texty zohlednit bez výjimek teprve tehdy, až uspokojivě stoupla vzdělanostní úroveň (FÜSSEL 1999: 156–157). Nesmíme však přehlédnout, že dvě původně oddělené jazykové větve se přece jen sblížily, a to poprvé už roku 1539, kdy Martin Kuthen do své české *Kroniky* vsunul oslavná latinská disticha. K naprostému prolnutí došlo po roce 1547. Tehdy se s podporou obnoveného knihtisku a importované antikvy vzedmula vlna příležitostného básnictví (VOIT 2013a: 63).¹⁰ Autoři však opustili dříve dobrovolně sdílenou periferii literární scény. Paralelně se věnovali překládání do češtiny, psali původní českou prózu a jak v šedesátých letech dokládá Tomáš Mitis, stranou nezůstávala rovněž knihkupecká a vydavatelská činnost. Zejména tato editorská praxe pak dokázala do humanistického diskurzu národa včlenit také kdysi exkluzivně osamocenou literární větev latinskou (STORCHOVÁ 2007: 14–15).

Po tato šedesátá léta 16. století měl být dle názoru Jana Jakubce a dalších badatelů hlavní proud literatury modifikován národněhumanisticky (JAKUBEC

9 Naše úvahy se pro tuto chvíli budou opírat o Kristellerovo poměrně úzké pojetí humanismu jako filologicko-filozofické metody (KRISTELLER 1962: 1–2 a IDEM 2007: 146–147). V opačném případě se vystavujeme nebezpečí, že pojmem *humanismus* obestřeme celé 16. století, a to zejména mravněvýchovnou literaturu, která byla poutána více ke středověku než k renezanční (k tomu viz též shrnující pohled PETRŮ 1978).

10 Samotný fakt kvantitativního vzestupu latinské poezie po roce 1547 konstatoval poprvé již MARTÍNEK 1965.

1929: 565–566).¹¹ Termínem *národní humanismus* se pojmenovávala etnická varianta humanismu, avšak ne dle obecných znaků, nýbrž z hlediska specifických národních projevů a zájmů. Ty měl zřetelně artikulovat takřčený Všehrdův manifest (1501), jehož cílem nebylo ve skutečnosti nic více než zdůvodnit zčešťování patristiky čili teologicko-filozofické tvorby z mladší, křesťanské etapy antiky. Přes veškerý jazykový a ideový patriotismus nelze Všehrdův apel hodnotit ovšem jako „programově“ lidový, jak předpokládal Emil PRAŽÁK (1964: 39). Je naopak výběrový, neboť se zjevně obrací jen k té složce společnosti, která byla intelektuálně schopná dostát novému zadání. Byl-li shora specifikován Všehrdův požadavek, je nutno také doplnit, jakým oblastem se apel vyhnul. Všehrd nevolá po překládání pohanské literatury¹² ani po zčešťování renezanční facetie, novely nebo hrubozrnného švanku. Nic z toho nemělo v soudobém měšťanském pragmatismu a utrakvistickém rigorismu místo. Poslání té literatury, kterou měl masově laicizovat knihtisk, bylo do jisté míry až manifestačně zúženo náboženskou didaxí. Z pohledu měšťanské společnosti, která ještě nebyla vzdělána bilingvně, se tak Všehrdův „národní“ zájem jeví jako aktivita vychovatelsky veskrze propedeutická a to, co bývalo dosud označováno za „humanismus“, představuje ve skutečnosti platformu reformní, snažící se v zájmu praktické morálky a obecného dobrého pohusitskou společnost navrátit k prvotnímu křesťanství (MACEK 1988).¹³ V tom pak nelze přehlédnout zárodek budoucího směřování české literatury k odkazu svatých Otců, a to bez ohledu na konfesijní profil editorů, tiskařů a čtenářů.

Marxističtí historikové, ovlivnění spíše mladším Kazimierzem Budzykem než klasikem Jacobem Burckhardtem (BURCKHARDT 1988; BUDZYK 1953), proud „národního humanismu“ navíc podpořili protikladnými postoji aristokracie a měšťanstva (FERNÁNDEZ COUCEIRO 2011: 21–22). Budiž však znovu vzpomenut Václav Hájek, pro něhož je rozkročení mezi šlechtu a městské prostředí Malé Strany charakteristické, aniž by existoval jediný oprávněný důkaz, že *Kronika česká* vznikla na objednávku vyšších sfér společnosti (PEŠEK — ZILYNSKYJ 1983: 55–57). Nezkoumají-li se však v dějinách českého písemnictví jen hlavní texty, a přihlídneme-li rovněž k paratextům, zjistíme, že role hybatelů literární scény přešla z utrakvistických farářů právě na nižší aristokracii, a to opět bez rozdílu konfese. Učitelé a písaři jakožto nejpro-

11 Jak ukazuje Jan Malura, základní rámec tohoto konceptu byl položen už dříve (MALURA 2012: 75). O kontinuitu staršího bádání s potřebami poválečné společnosti se zasadil PRAŽÁK 1963. Nové pohledy a interpretace přináší v tomto čísle ČL otištěná studie FERNÁNDEZ COUCEIRO 2014.

12 Dosud aktuální kompendium české literatury označuje Všehrda mylně za „propagátora překládání klasických řeckých a římských autorů“ (LEHÁR 2008: 109).

13 K tomu polemicky KOPECKÝ 1990. Názor o převážně reformační orientaci české literatury však už před touto polemikou vyslovil KOLÁR 1983: 28.

duktivnější část městské inteligence nebyli ještě připraveni k samostatným tvůrčím aktivitám, a proto voluntaristický zájem aristokracie dopadal na úrodnou půdu. Dedikace neskrývají, že málokterý počín měl u měšťanského čtenáře šanci na úspěch, nevzešel-li z doporučení osvícené vrchnosti a nebyl-li zaštitěn její společenskou prestiží. Tak se zrodil institut arbitřů, patronů a mecenášů, podstatně usměrňujících národněhumanistický proud — a nutno poznamenat, že to bylo o dvacet let předtím, než v měšťanské společnosti povstali první latinizující básníci obdobně závislí na autoritě jedince. Utrakvisté Jan Myška ze Žlunic a bratři Perknovští z Perknova rozhýbali zmrtvělou scénu ve dvacátých letech, luterán Ondřej Ungnad ze Suneku vystoupil ve třicátých letech a od čtyřicátých let se na formování měšťanské literatury výrazně podílel katolík Jan st. Hodějovský z Hodějova, abych jmenoval alespoň některé.

O nijak antagonistickém vztahu sociálních skupin svědčí ve sféře literatury kupříkladu didakticky zaměřený výbor antických právnických sentencí uspořádaný příslušníkem městského stavu Brikcím z Licska. První vydání (1540) směřovalo k pražským purkmistrům, zatímco druhé (1541) mělo posílit výchovu arciknížat, synů Ferdinanda I. Habsburského. Král Ferdinand na terén národněhumanistické literatury vstoupil jako iniciátor či patron u příležitosti Koppova zdravotněného *Regimentu* (1536), Hájkovy *Kroniky české* (1541) a Münsterovy *Kozmografie české* (1554). Naopak skutečnost, že Ferdinandovi i jeho nástupcům byly později alibisticky věnovány desítky děl, je už jen projevem módních mechanismů literární scény.

Zamyšlení nad literárním terénem první poloviny 16. století si žádá další dvě teoretické poznámky. První se týká ožívování středověkých látek a starých, rukopisně tradovaných verzí. Resuscitace představovala legitimní způsob jak zaplnit mezeru v málo potentní literární scéně, tvořené dohromady nanejvýše dvěma desítkami tvůrčích osobností. Na hlavní linii Bakalářova edičního programu z přelomu 15. a 16. století však ve stejné síle už žádný tiskař nenavázal. Literárně činný klérus, a to více katolický než utrakvistický, k těmto resuscitacím ovšem příležitostně sahal i později. Silou programového zájmu se do poloviny století vymyká jen Václav Hájek. Ve vlastním překladu z latiny nabídl biblický slovník, který sestavil augustinián 14. století Bindus de Senis.¹⁴ Vedle této *Bibli zlaté* (1543) Hájek edičně připravil do tisku ještě *Snář* Vavřince z Březové (snad 1550) a pseudoapokryf *Život Adamův* (1553).

Návrat ke starým hodnotám byl totiž integrální součástí soudobého života, v němž Hájek jako první „český spisovatel“ roku 1541 dokázal, že vedle editorské práce oživující minulost je schopen napsat rovněž dokumentární

14 Viktor Scholderer prokázal, že augustinián Antonius de Rampigollis napsal pouze předmluvu, zatímco vlastní biblický slovník sestavil ve 14. století Rampigollův řádový spolubratr Bindus de Senis (SCHOLDERER 1939).

aktualitu o požáru Pražského hradu a Malé Strany (přesto mu byla v dějinách české literatury přidělena úloha takřka marginální). Zmíněné Hájkovo vydání *Snáře* však nelze považovat za jakýsi příspěvek lidové literatuře, jak by se na první pohled zdálo. Tištěné vydání *Snáře*, původně sestaveného pro dvorský okruh Václava IV., provází dedikace královskému úředníkovi Markrabství moravského a budoucímu olomouckému biskupu Vilémovi Prusinovskému z Víckova. To naznačuje, že v době prvního tištěného vydání ještě nešlo o žádnou knížku lidového čtení, nýbrž o počín hodlající oslovit nejvyšší aristokracii i měšťany.

Dostáváme se tak ke druhé teoretické poznámce, problematizující takzvané lidové čtení, které bylo marxistickými badateli vnímáno jako protiklad k literatuře humanistické a reformační (KOPECKÝ 1962: 32–33). Část této produkce, k níž patří právě *Snář*, buď svým žánrem, anebo formou vydání zdaleka ještě neoslovovala lidové publikum čili neplnoprávnou část obyvatel měst a celý venkov. Představa, že tyto sociální vrstvy už byly připravené ke konzumu literatury, je mylná. Avšak tam, kam nově zpřístupňované antické či středověké prózy včetně drobné milostné epiky mohly skutečně infiltrovat, ostatní knižní nabídce žádný protiklad nepůsobily. Čtenářský proces byl totiž regulován tím, co Jaroslav Kolár nazval *mezidruhozý kontext* (KOLÁR 1966). Jako příklad budiž uveden traktát sv. Bernarda *O boji duchovního Jeruzaléma s Babylónskými*. Na jeho oblibu poukazují tři vydání (1506, 1507, 1556). Křesťanskomorální postoj ke konfliktu dobra a zla je zde umocněn nečekaně silným dobrodružným prvkem. Násilí, krev a spád bitevní vřavy, to vše čtenářova mysl zpracovávala procesem literárního metabolismu tak, jako by šlo o dějově akční světské prózy, které se u nás česky netiskly. Proto mohl i středověký náboženský traktát zastoupit didakticky zábavnou literaturu, aniž by jeho alternativní funkce vytvářely jakýsi protiklad ke klasické či moderní literatuře. Čtoucí měšťan určitě vítal tradiční, časem prověřené hodnoty, ale estetická kritéria k rozlišení starého a nového zatím asi ještě neužíval. Z raných dedikací i předmluv jednoznačně a bez podezření na topos vyplývá, že hlavním motivem k recepci literárního textu byl osobní užitek jakožto předpoklad naplnění kategorie nejvyšší — obecného dobrého.

Ediční praxe tento pragmatický zřetel samozřejmě zohledňovala. Namísto čtenářsky exkluzivní naukové prózy, pro niž tak jako tak scházeli autoři, u nás až do rudolfínské doby převažovalo osvětové spisovatelství o moru, štěpování stromů a kuchařství. Na dobovou podmíněnost stavu čtenářské obce ukazuje také nepřehlédnutelná frekvence bajky a antologie. Stručnost, jasnost a výběrovost obou forem pomáhaly — vedle populárněnaučné a praktické orientace ostatních domácích spisků — rozředit prostředkovat málo vzdělané části měšťanstva myšlenkový odkaz antiky. Poněvadž starším badatelům se nepodařilo na rozdíl od bajky vyzdvihnout funkci antologie v české literatuře 16. století, připomeňme, že tomuto žánru se nevymykaly Petrarko-

vy jinak středověké *Kniehy dvoje o lékařství proti Štěstí a Neštěstí* (1494?, 1501) a že Konáč roku 1514 obmyslně překládá a vydává soubor krátkých životopisů antických filozofů, lhotejno že ve středověkém zpracování Waltera Burleigha. Roku 1529 přichází později velmi oblíbená Pseudo-Češkova antologie antické moudrosti. Povstala v soukromém kruhu aristokrata Viléma z Pernštejna, který si přál vlastnit učebnici pro své syny. Zveřejnění tiskem ji však dokázalo odeslat do nižšího sociálního prostředí ke kultivaci měšťanstva. Pohyb této antologie byl tedy přesně opačný než výše zmíněná citátová antologie Brikcího, která sociální sféry překračovala směrem zespoda nahoru.

Starším generacím literárních vědců naopak neuniklo, že nad soudobou domácí tvorbou početně převažují překlady ze zahraniční literatury, ale tento rys nebyl příliš zdůrazňován (KOPECKÝ 1962). Překlady zahraniční literatury tištěné u nás během první poloviny 16. století evidentně zacelovaly mezeru, která vznikla nehybností utrakvismu a neplodností spisovatelské scény druhé poloviny 15. století. Patristiku reprezentovalo osm autorů přeložených a vydávaných s výjimkou dvacátých a třicátých let po celou první polovinu 16. století. Zájem o klasické období antiky byl však mnohem menší (Lúkianos, Isokrates, Cato). To očekávaně koresponduje s okrajovým podílem italské tvorby 15. století (Beroaldo, Campano, Ficino, Pius II., Vegio) a s překlady z autorů soudobých (Erasmus, Franck). O to více se pozornost soustředila na křesťanský středověk, s jehož autory se české publikum seznamovalo ovšem až poté, co je v zahraničí dávno zpřístupnili prvotiskaři (Petrarca, Albertanus, Boniohannes de Messana, Burleigh, Gerard van Vliederveen, Jakub de Gruyterode, Joannes de Capua, Joannes Guallensis).

Vůbec se zapomíná, že hlavním kritériem překladové tvorby nebyla jen účelnost, ale i rozsah textu. Převažují totiž nerozsáhlá díla sloužící náboženské a mravní výchově. Dobře to vidíme na tvorbě Marsilia Ficina, která byla pro tisk zčeštěna už kolem roku 1500, ale nikoli s ohledem na zásadní tituly. Ty v latinských předlohách zabíraly 80 až 100 listů, s nimiž by měl časové těžkosti nejen farář či jiný příležitostný překladatel, ale zejména čtenář, který se s jinou rozsáhlejší knihou než Biblí setkával zřídka. Českou podobu proto dostal jen šestnáctilistový text dvou dopisů vytažených z obsáhlého Ficinova listáře. Podobně byl počátkem 16. století představen Boccacciův *Decameron* a snad i soubor exempl *Gesta Romanorum*, z něž se dochoval jen jediný list (VOIT 2012a). Dle této výběrové praxe, nepřekračující nízké limity překladatelů i čtenářů, k nám ve dvacátých letech proudil i Martin Luther. Ovšem recepční schopnost čtenářů už kolem poloviny století kapacity překladatelů předčila — zatímco do češtiny přeložené tituly představovaly vesměs několikalistové traktáty, měšťanské knihovny kupříkladu v Olomouci se díky importu plnily Lutherovým překladem *Bible* do němčiny, jeho německou *Domácí postilou*, ba dokonce latinskými sebranými spisy (IDEM 1981).

Humanistickou metodu překladatelství poprvé před publikem širším, než na které pamatoval Řehoř Hrubý, osvědčil Oldřich Velenský. Do závěru českého překladu Erasmova *Enchiridia militis christiani* (1519) na sedmnácti listech připojil 78 vysvětlivek reálií a rčení z antické mytologie (NEŠKUDLA 2011). Tento editorský počín zasluhuje na jedné straně obrovské uznání a na druhé přitom prozrazuje, jak nízké bylo asi obecné povědomí, plynoucí z nepřipravenosti pražské univerzity i škol nižších stupňů vzdát se středověké scholastiky ve prospěch humanistických studií. O první obšírnější překlad, který se českému čtenáři dostal do rukou, se nepostaraly minulé generace, nýbrž Zikmund z Púchova, protagonista rozený v jagellonské epoše. Jeho verze Münsterovy *Kozmografie české* vznikala ovšem v nesrovnatelně příznivější literární atmosféře, rozhýbané od čtyřicátých let systematickou překladatelskou činností Sixta z Ottersdorfu a Jana Straněnského. Přesto však se vtírá otázka, zda z pohledu nižšího měšťanstva byla exkluzivita olbřímí české *Kozmografie* menší nežli exkluzivita latinských skladeb Bohuslava Hasištejnského?

Mám-li zde směřovat ke knižní kultuře první poloviny 16. století, nutně vyvstává otázka, nakolik lze legitimně pracovat s pojmem *renaissance*. Milan Kopecký už roku 1962 označil renezanci jako úsilí měšťanstva zaujmout hospodářské, politické a kulturní pozice a vyslovil názor, že toto označení si zaslouží celá epocha mezi husitstvím a Bílou horou (KOPECKÝ 1962: 32).¹⁵ Z toho, co jsem již uvedl, vyplývají ovšem mnohé argumenty ukazující na hluboký přesah středověku do života mladší měšťanské společnosti. Nemůžeme se však omezovat jen samotnými texty, ale musíme přihlédnout k limitům domácího knihtisku, ilustrátorství, knihvazačství i ke schopnostem čtenářského publika. Mám totiž za to, že soudobý český čtenář nevnímal stylové projevy jednotlivých složek knihy ještě izolovaně. Knižní kultura pro něho nebyla synkretickým uměním, ale jen gnozeologickým nástrojem náboženské a mravní výchovy. Souběh starých a nových uměleckých forem nemusel tedy v akordu s pragmaticky vnímaným obsahem nijak rušit — vždyť vzdělaný Bohuslav Hasištejnský nechával humanistické texty vázat pozdněgoticky, ke gotické bastardě středověkého traktátu *Pán rady* (1505) se druží raněrenezanční ilustrace a bastardu *Bible benátské* (1506) provázel renezanční dekor z Itálie. Mnohé tisky první poloviny 16. století mají ještě dílenskou rubrikaci a droalerie ve stylu minulých dekád. To je také jediné pouto, které spojuje enklávu iluminovaných kodexů s masově šířenými tisky.

Zahraniční knihtisk se v procesu vizualizace a unifikace počal pozdněgotické jednoduchosti zbavovat během osmdesátých let 15. století. Jakkoli tou dobou cizina pracovala průměrně s deseti písmovými sadami (a někdy i dvoj-

15 Vzápětí ho podpořil HRABÁK 1962: 70.

násobkem), domácím dílnám k sazbě hlavního i vyznačovacího textu stačil jediný stupeň bastardy. Čtenář proto dostával do rukou takřka nečleněný korpus, který byl trpnou kopií rukopisných kodexů bez ambice nabídnout vizuálně i významově odlišné roviny, například nadpisy, marginálie, sumarie nebo text pod čarou. Zatím se při posuzování jagellonské kultury vůbec nebralo v úvahu, že vedle literárních kvalit textu a estetických hodnot ilustrace musíme sledovat rovněž typografický obraz paleotypů. Ten byl ještě nějaký čas pod úrovní zahraničních inkunábulí a potřebám čtenářů nevycházel vstříc jako u humanisticky poučených Italů, Francouzů, Němců nebo Poláků, kde se po celé 16. století také zpřístupňovaly středověké i starší texty, ale novými typografickými formami a edičními postupy (SCHMITT 1999: 55–70).

Shodnou ostentativní skromnost spojenou s konzervativním či retrográdním stylovým charakterem odhalují badatelé o umění již na artefaktech 15. století (BARTLOVÁ 2013b: 123–124). Jak dalece přetrvávala u knihtisku, ukáže aspoň jedno české specifikum, totiž liknavost sazečů v dodatečných úpravách stránkové sazby. Tato nechuť k nadpráci zasáhla mimo jiné foliaci nebo paginaci, která až do neuvěřitelně pozdních třicátých let 16. století vesměs chyběla. Proto není opodstatněný údiv nad tím, že Mikuláš Bakalář ještě roku 1510 a 1512 bez evidence listů či stran při sazbě rejstříků troskotal. O to víc pak nepřekvapují ani důtklivé návody k používání rejstříků, které nepoučenému čtenáři předesílali Mikuláš Konáč a Oldřich Velenský (1520) nebo Pavel Severin (1522) (VOIT 2012c).

Z obav a stesků, které problemskují dedikacemi a předmluvami, nade všechny pochybnost vyplývá, že poučených a pravidelných čtenářů českojazyčné literatury bylo i ve dvacátých letech mezi měšťanskými vrstvami ještě málo (VOIT 2013b). Poptávku tedy vytvářeli spíše jednotlivci. Kvůli tomu se realizovaly jen malé náklady bez hrozby remitendy. Ta ovšem přesto vznikala, a to i u počínů paradoxně — čili bez znalosti širšího kontextu — dodnes hodnocených jako bestselery: Černého *Knihy lékařská* (1517), Chelčického *Knihy výkladuov spasitedlných* (1522), „bratrský“ *Nový zákon* (1525) atd. Proto se také u nás ve srovnání s cizinou opozdil nástup masové vazby nakladatelské, kterou poprvé stopujeme až v polovině třicátých let u monogramisty MN (SCHUNKE 1964–1965: 154). Měšťanský tradicionalismus sžívající se poměrně těžce s čímkoli novým nenechal rozvinout ani individuální knižní vazbu italského či francouzského typu. Její počátky spadají do velmi raného roku 1518, kdy vystoupil Mistr Práv českých. Prostorově uvolněná lineární kompozice byla však pod německým vlivem zanedlouho během třicátých let nahrazena málo invenční soustavou rámců, blízkých pozdní gotice. Rámy však už nebyly vyplňovány dílčími kolkami, nýbrž ornamentálními či biblickými válečky a zásluhou Sixta Stanhauera poprvé asi až roku 1546 medailony reformátorů (Luther — Melanchthon — Erasmus — Hus). Zahraniční módu středově dominanty se supralibros jsme díky Janu st. Hodějovskému z Hodějova zachytili

teprve roku 1541. Na konzervativních vazbách liturgické literatury však přežívá gotické tvarosloví kolků, rombického dezénu nebo linkového mřížování až do poloviny 16. století (NUSKA 1962a: 486–488; IDEM 1962b: 198–199).

Pavel Severin, před polovinou 16. století nejvážnější koryfej české raně-renezanční typografie, se pozdněgotických návyků vzdal roku 1522, když symptomaticky Chelčického *Knihou výkladuov spasitedlných* opustil domácí bastardu a definitivně převzal novogotický švabach. Toto písmo se u nás přerušovaně používalo sice už od devadesátých let 15. století, ale právě Severinův výběr jej zajisté legitimizoval. Švabach jakožto morfologicky stabilizované písmo uspokojivě opatřené diakritikou a interpunkčními znaky bez zátěže starých uzuálních zkratek byl pro laické vrstvy čtenářů mnohem komfortnější než bastarda. Pavel a jeho příbuzný Jan Severin během let 1527–1542 vytěžovali takzvaný Severinský ateliér, který díky své dlouholeté umělecky a ideově koncizní tvorbě mohutně posunul syntézu tiskového písma, dekoru a ilustrace a pro předbělohorskou obrazovou knihu znamenal absolutní vrchol (VOIT 2013c: 258–349). Ateliér byl poučen laicizačními tendencemi německých renezančních bibliofilů pro Maxmiliána I., a tak se severinské bordury a stránkové rámy vyhnuly přílišnému historismu, který zatěžoval českou knižní malbu (ŠÁROVCOVÁ 2007). Poté, co první kontakt našeho knižního umění s renezancí zůstal roku 1506 u příležitosti *Bible benátské* zcela bez odezvy a od roku 1514 se díky Mistru Burleighovy bordury a Mistru Skorynova dekoru zúročil alespoň na titulních bordurách (VOIT 2013f), období 1539–1541 představuje šťastnou éru českého předbělohorského knihtisku, protože Severinský ateliér vypravil čtyři umělecky nadprůměrné tituly.

Renezanční portréty Kuthenovy *Kroniky* (1539) posilovaly měšťanský nacionální historismus, poměřující přítomnost glorifikovanou dobou Karla IV. Scénické průvody alegorických protagonistek Tovačovského *Hádání Pravdy a Lži* (1539) svou světskou teatrálností úspěšně utupovaly satirický osten polemiky mezi utrakvismem a katolicismem. Gioviova *Kníha o věcech a způsobích národu tureckého* (1540) předvedla textem i obrazem na svou dobu drastické výjevy, jež si staří čeští vydavatelé nedovolili ani v symptomatických ilustracích *Pasionálu* z roku 1495.

Čtvrtým dílem byla Hájkova *Kronika česká* (1541), kterou nutno označit za první pochození původní předbělohorské epiky, v níž se text i knižní typografie účelně spojily ke službě čtenáři (VOIT 2013d). Václav Hájek jako autor díla a případný inspirátor typografické konstrukce se musel vyrovnat s dosud nebývalou délkou textu, jež u nás odpovídala nanejvýše Bibli. Poněvadž jazykově české knihy světského obsahu byly do té doby povětšinou zbožím útlým, typ měšťanského čtenáře, který se nespolehal na dovoz cizojazyčných foliantů, neměl ani ve čtyřicátých letech ještě dostatek zkušeností pro tichou četbu takového veledíla. Proto byla při výrobě zvolena třístupňová vzájemně se doplňující hierarchie, v níž nejvyšší úroveň připadla podstatné části ilu-

stračního cyklu. Scéna intronizace a obrázek pohřbu napovídaly o začátku a konci určité panovnické periody a jako optické signály rozřazovaly text do tematicky ucelených úseků. A nejen to — vizuálně přibližovaly plynutí času a upozorňovaly na historické konstanty. Dalším členicím stupněm textové periody se stala kapitola nadepsaná výhradně jen letopočtem. Tento přísně chronologický postup doplnily konečně bohaté marginálie. Nepřipínaly se, jak bylo už od středověku obvyklé, pouze k některým místům hlavního textu, nýbrž záměrně uvozují všechny odstavce. Jejich dosti mnohomluvná věcně rejstříková konstrukce spolehlivě naváděla čtenáře ke konkrétním faktům a ukazovala pohyb od události k události. Některé prvky tohoto vydavatelského plánu se objevily už u Tovačovského *Hádání*, ale tak účelnou trojstupňovou strukturu, tvořící formální antipod umělecké stránky celého díla, přinesla Hájkova kronika v dějinách naší knižní kultury poprvé.

Jsem toho názoru, že označení epochy mezi husitstvím a Bílou horou za renezanční bylo více politickou než věcnou záležitostí minulých generací badatelů. Kontextualizace literární scény měřítkem celé knižní kultury tak dává za pravdu spíše Antonínu Škarkovi, který na liblické Humanistické konferenci roku 1966 toto široké uměnovědné pojetí veřejně odmítl a za renezanční doporučil označit jen některé autory, díla a prvky jejich tvorby (ŠKARKA 1966: 71).¹⁶ Knižní kultura první poloviny 16. století skutečně představuje až příliš heterogenní a nedokonalé soustrojí na to, abychom ji mohli zjednodušeně nazvat *renezančním organismem*.

Nepředpojatá sonda do slovesného terénu jen potvrdí skepsi, která byla dodávna překryta několika neprávem zdůrazňovanými jevy. V popředí zájmu vedle Všehrda jako vzorová humanističtí autoři stanuli Řehoř Hrubý a Mikuláš Konáč (TICHÁ 1984: 173–177),¹⁷ ačkoli se jedním dechem už v minulosti vesměs přiznávalo, že jejich myšlení je zčásti ještě středověké, poněvadž — dodejme — takto je limitovala atmosféra soudobé společnosti. Kde je však až po polovinu století původní zábavná próza, kde je souvislejší obraz života měšťanské části společnosti, kde je „vyšší“ literatura pro čtenářsky náročnější aristokracii? Co naplat, že nový umělecký názor se u nás slibně ohlásil kupříkladu zčeštěním několika Boccacciových povídek, když profesionální zájem o tohoto autora roku 1519 opadl a *Dekameron* jako celek byl přeložen až roku 1885?

16 Negativně stručnou poznámkou zareagovali rovněž LUDVÍKOVSKÝ 1966: 23 a ŠMAHEL 1966: 60–61.

17 Zde pětistránkové ocenění Řehoře Hrubého, poplatné Pražákově monografii z roku 1964. Mikuláš Konáčovi, jemuž se monograficky věnoval 1962 Milan Kopecný, vyhradila Zdeňka Tichá naopak asi jen 40 řádků (TICHÁ 1984: 184–185). Disproporce obou pasáží maně svědčí o osobní animozitě a polarizaci paleobohemistiky druhé poloviny 20. století.

Průnik renezanace do většiny velkých národních literatur byl totiž připravován a podporován humanismem. Literární scénu Čech a Moravy však za velkou prohlásit nelze a ta její část, která našla spojení s tiskárnami, byla ještě menší. Hledáme-li v ní zřetelně přetrvávající stopy po vědeckém a intelektuálním působení humanismu, obávám se, že už nevystačí ani zdrženlivost Antonína Škarky. Humanismus (a tím méně ani pouhý laicizační proces) nedosáhl do dvacátých let 16. století v obrozujícím se měšťanstvu zatím takové síly, aby z nehybnosti probudil, akceleroval a udržel nové umělecké a řemeslné činy, čtenářské návyky a tím spíše bibliofilství. Většina složek knižní kultury zůstala (pochopitelně s výjimkami) dlouho konzervativně středověká a díky přežívajícím národním genům se orientovala více reformačně než renezančně. Tato orientace byla však bezezbytku vlastní jen Jednotě bratrské, utrakvistickým edicím husitských a pohusitských spisů a od roku 1520 samozřejmě překladům z německé luterské literatury. Literárně výrazná osobnost, jakou byl na straně konzervativců alespoň Pavel Bydžovský, radikálním utrakvistům scházela, neboť naděje vzbuzující Oldřich Velenský se po dvou letech z veřejného života stáhl do ústraní. Pokud dnes můžeme soudit, žádných mimořádných výsledků nedosáhla u nás ani původní obrazová náboženská satira (VOIT 2013e). Také medailony reformátorů, vzpomenuté v souvislosti s knižní vazbou, se prosadily s desetiletým zpožděním za říšskými oblastmi. Ještě na počátku 16. století tedy celá knižní kultura odrážela myšlenkovou uzavřenost jagellonských Čech a niterný náboženský svět utrakvistů a Jednoty bratrské. Světový akcent počal každodenní diskuze o eucharistii převyšovat až od třicátých a čtyřicátých let, tedy v době, kterou rozhýbaly jak Ferdinandovy kulturotvorné záměry, tak protihabsburská opozice uvnitř stavovské společnosti.

Na závěr dodávám, že problematizování zažitých kategorií mi žádnou radost nepřináší. Avšak i tento malý nástin mezioborových souvislostí poskytuje vážný důvod k budoucí diskuzi o tom, jak známé skutečnosti zasadit do nového interpretačního rámce. Vývoj ostatních věd o umění ukazuje (BARTLOVÁ 2011 a 2013a), že na kategoriích 19. století netřeba setrvávat — a tím spíše ne, byl-li jejich obsah kdysi zhmotňován s atypickým zpožděním, ojedinele a nahodile. Lépe než podsouvat určité epoše konvenční historické nálepky prospěje české specifické situaci dynastická periodizace, jejíž vnitřní mezníky řídí mnohým renezančních a humanistických jevů knižní kultury pojmom bez problémů (KOPECKÝ 1990: 38–39).¹⁸

Ať budou názory z této stati přijaty konformně, polemicky, nebo naprosto odmítavě, domnívám se, že po průkopnickém snažení v Liblicích 1966 a po

18 Milan Kopecký revidoval svůj starší požadavek z roku 1962 označit období mezi husitstvím a Bílou horou za renezanční a přiklonil se k neutrálnímu chronologickému vymezení epochy české kultury „od konce šedesátých let 15. století do počátku dvacátých let 17. století“.

aktivitách uherskobrodského kruhu 1990 dozrál čas k uspořádání nové mezioborové konference o raněnovověké knižní kultuře. Není totiž vyloučeno, že bez zrevidovaného a pevného základu se bouřlivé recentní studium baroka bude za čas pohybovat v podobném vakuu, jako je tomu dnes s literárními dějiny předbělohorské epochy.

Stať vznikla v rámci projektu *PRVOUK Program rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P 12 Historie v interdisciplinární perspektivě* (podprogram Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách).

Literatura

HUMANISTICKÁ KONFERENCE

1966 *Humanistická konference* 1966; ed. Ladislav Varcl (Praha: ČSAV)

BARTLOVÁ, Milena

2011 „Renaissance and Reformation in Czech art history: Issues of period and interpretation“; *Umění* LIX, č. I, s. 2–19

2013a „Renesance a reformace v českých dějinách umění: otázky periodizace a výkladu“; in Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (edd.): *In puncto religionis. Konfesionální dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy* (Praha: Artefactum), s. 23–48

2013b „Husitské umění, nebo umění doby husitské?“; in Petr Hlaváček (et al.): *Ořelův Bohemia! Studie k dějinám české reformace* (Praha: FF UK/Filosofia), s. 119–127

BUDZYK, Kazimierz

1953 *Z dziejów Renesansu w Polsce* (Wrocław: Ossolineum)

BURCKHARDT, Jacob

1988 *Die Kultur der Renaissance in Italien*; II. vydání (Stuttgart: Kröner)

CRICK, Julia — WALSHAM, Alexandra

2004 *The Uses of Script and Print, 1300–1700* (New York: Cambridge University Press)

EISENSTEIN, Elisabeth

1979 *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe* (New York: Cambridge University Press)

FERNÁNDEZ COUCEIRO, Eduardo

2011 Český utrakvistický humanismus v literárním díle Mikuláše Konáče z *Hodiškov* (Praha: Togga), s. 21–22

2014 „O národním humanismu, jeho domnělém zakladateli a takzvaném manifestu“; *Česká literatura* LXII, č. 2, s. 252–267

FÜSSEL, Stephan

1999 „Die Bedeutung des Buchdrucks für Verbreitung der Ideen des Renaissance-Humanismus“; in Barbara Tiemann (ed.): *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert, zweiter Halbband* (Hamburg: Maximilian-Gesellschaft), s. 121–161

HLAVÁČEK, Ivan

1966 *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích*; Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica — Monographia XI/1965 (Praha: Universita Karlova)

- 1972 „Pronikání cizích prvotisků do českých knihoven v 15. století“; in Lubomír Vebr (ed.): *Knihstisk a Univerzita Karlova* (Praha: Univerzita Karlova), s. 67–95

HOŠNA, Jiří

- 1990 „Husitství, reformace — humanismus“; *Acta comeniana et historica* XX, č. 4I, s. 54–59

HRABÁK, Josef

- 1956 „O lidovosti starší české literatury“; idem: *Studie ze starší české literatury* (Praha: SPN), s. 2I–67
 1962 *K metodologii studia starší české literatury* (Brno: Spisy UJEP)
 1966 „Vztah latinské a české literární tvorby v období humanismu“; in Ladislav Varcl (ed.): *Humanistická konference 1966* (Praha: ČSAV), s. 179–191

JAKUBEC, Jan

- 1929 *Dějiny literatury české. Díl I. Od nejstarších dob do probuzení politického* (Praha: Jan Laichter)

KOLÁR, Jaroslav

- 1966 „O mezidruhových kontextech v české literatuře 16.–17. století“; *Česká literatura* XIV, č. 5–6, s. 427–442
 1983 „Vztah české literatury 14.–16. století k italské kultuře“; *Slavia* LII, č. 1, s. 24–34
 1996 „Dva světy humanistického dialogu“; *Slavia* LXV, č. 3, s. 347–351

KOPECKÝ, Milan

- 1962 *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova* (Praha: SPN)
 1979 *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory* (Brno: UJEP)
 1990 „Humanismus, renesance a reformace v českých zemích“; *Studia comeniana et historica* XX, č. 4I, s. 29–39

KRISTELLER, Paul Oskar

- 1962 „The European diffusion of Italian humanism“; *Italica* XXXIX, č. 1, s. 1–20
 2007 „Středověké předpoklady renesančního humanismu“; in idem: *Osm filozofů italské renesance*; přel. Tomáš Nejeschleba (Praha: Vyšehrad), s. 146–147

LEHÁR, Jan

- 1998 „Humanismus“; in Jan Lehár, Alexandr Stich, Jaroslava Janáčková, Jiří Holý: *Česká literatura od počátků k dnešku* (Praha: NLN), s. 103–122

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav

- 1966 „Antika a česká vzdělanost v období od husitství do Bílé hory (problémy a úkoly)“; in Ladislav Varcl (ed.): *Humanistická konference 1966* (Praha: ČSAV), s. 5–35

LUDWIG, Otto

- 2005 *Geschichte des Schreibens. Bd. I. Von der Antike bis zum Buchdruck* (Berlin/New York: Walter de Gruyter)

MACEK, Josef

- 1988 „Hlavní problémy renesance v Čechách a na Moravě“; *Studia comeniana et historica* XVIII/35, s. 8–43
 2001 *Víra a zbožnost jagellonského věku* (Praha: Argo)

MALURA, Jan

- 2012 „Josef Truhlář a bádání nad humanismem v českých zemích“; in Václav Bok, Jiří Fiala a Helena Chýlová (edd.): *Viator Pilsnensis neboli Plzeňský poutník. Literárnímu vědci Viktoru Viktorovi k sedmdesátinám* (Plzeň: Západočeská univerzita), s. 69–76

MARTÍNEK, Jan

- 1965 „O rozsahu a časovém rozložení naší humanistické literatury“; *Zprávy Jednoty klasických filologů* VII, č. 2, s. 93–97

NEŠKUDLA, Bořek

- 2011 „Český překlad Erasmovy Rukověti křesťanského rytíře“; *Bibliotheca Strahovensis* X, s. 91–104
- 2014 „Názory a postoje Řehoře Hrubého z Jelení“; *Česká literatura* [připravuje se]

NUSKA, Bohumil

- 1962 „Počátky české renesanční vazby“; *Umění* X, s. 469–493
- 1962 „Pražský renesanční knihař Sixt Stanhauer“; *Časopis Národního muzea*, odd. věd společenských CXXXI, s. 196–204

OTT, Norbert H.

- 1995 „Die Handschriften-Tradition im 15. Jahrhundert“; in Barbara Tiemann (ed.): *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert, erster Halbband* (Hamburg: Maximilian-Gesellschaft), s. 47–124

PEŠEK, Jiří — ZILYNSKYJ, Bohdan

- 1983 „Vztah k městům a problematika pražských dějin doby jagellonské v Kronice české Václava Hájka z Libočan“; *Pražský sborník historický* 16, s. 53–76

PETRŮ, Eduard

- 1978 „Metodologická východiska zkoumání humanistické literatury v českých zemích“; *Slavistický sborník olomoucko-lublnský. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, fac. philosophica philologica 40, s. 37–46

PETTEGREE, Andrew

- 2002 *Europe in the Sixteenth Century* (Oxford/Malden, Mass.: Wiley-Blackwell)

PRAŽÁK, Emil

- 1963 „Český humanismus a husitská tradice“; in: *Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej* (Warszawa/Praha: Ossolineum), s. 50–59
- 1964 Řehoř Hrubý z Jelení (Praha: Svobodné slovo)

RICHARDSON, Brian

- 1999 *Printing, Writers and Readers in Renaissance Italy* (Cambridge: University Press)

SCHMITT, Anneliese

- 1999 „Tradition und Innovation von Literaturgattungen und Buchformen in der Frühdruckzeit“; in Barbara Tiemann (ed.): *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert, zweiter Halbband* (Hamburg: Maximilian-Gesellschaft), s. 9–120

SCHOLDERER, Viktor

- 1939 „A Further Note on Nicolaus Hanapus“; *Gutenberg-Jahrbuch*, s. 153–154

SCHUNKE, Ilse

1964–1965 „Prager Buchbinder und Werkstätten in der Renaissance“; *Historická knižní vazba*, s. 146–158

STORCHOVÁ, Lucie

2007 „Inscenace Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic a sebeidentifikační praktiky českých humanistů poloviny 16. století“; *Sborník Národního muzea v Praze C* 52/1–4, s. 9–18

ŠÁROVCOVÁ, Martina

2007 „Mezi anachronismem a historismem. Nové pohledy na české renesanční knižní malířství“; *Umění LV*, č. 4, s. 274–285

ŠKARKA, Antonín

1966 „Úvahy nad problematikou terminologickou“; in Ladislav Varel (ed.): *Humanistická konference 1966* (Praha: ČSAV), s. 69–72

ŠMAHEL, František

1966 „Husitství — humanismus — renesance“; in Ladislav Varel (ed.): *Humanistická konference 1966* (Praha: ČSAV), s. 43–66

TICHÁ, Zdeňka

1984 *Cesta starší české literatury* (Praha: Panorama)

VOIT, Petr

1981 „Měšťanské knihovny v Olomouci před Bílou horou“; *Vlastivědný věstník moravský XXXIII*, č. 2, s. 197–207

2012a „Nálezová zpráva o fragmentech tří pozdněantických práz tisků český počátkem 16. století (Gesta Romanorum, Asenech, Kronika o Apolloniiovi)“; *Česká literatura LX*, č. 1, s. 55–75

2012b „Nesnadná cesta knihovně k dějinám knižní kultury“; *Česká literatura LX*, č. 4, s. 586–602

2012c „Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce“; *Studia Bibliographica Posoniensia VII*, s. 42–51

2013a „Úvahy nad pohybem a periodizací českého předbělohorského knihtisku“; *Knihy a dějiny 18/19*, s. 55–67

2013b „Rozpaky nad českou literární a čtenářskou obcí přelomu 15. a 16. století“; in Alena Císařová Smítková, Andrea Jelínková a Milada Svobodová (edd.): *Libri magistri muti sunt. Pocta Jaroslavě Kašparové* (Praha: Knihovna Akademie věd), s. 35–41

2013c *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí (severinsko-kosořská dynastie 1488–1557)* (Praha: KLP)

2013d „Hájkova Kronika česká jako dílo českého knihtisku“; in Václav Hájek z Libočan: *Kronika česká*; ed. Jan Linka (Praha: Academia), s. 1365–1382

2013e „Česká a německá reformace v ilustraci české knihy první poloviny 16. století“; in Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (edd.): *In puncto religionis. Konfesionální dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy* (Praha: Artefactum), s. 137–162

2013f „České tištěné Bible 1488–1715 v kontextu domácí knižní kultury“; *Česká literatura LXI*, č. 4, s. 477–501

2013g „Konfesionální flexibilita a česká knižní kultura první poloviny 16. století“; *Documenta Pragensia* [v tisku]

Résumé

This paper attempts to examine the literary terrain marked out between the end of the 15th century and the year 1553, i.e. the period in which the first true Czech author, Václav Hájek of Libočany, author of the *Czech Chronicle* (1541), translator and adaptor of several Old Czech works, lived and worked. However, for this it was necessary both to confront some of the basically Marxist views held by mid-20th researchers and to try to incorporate the well-known facts into a higher entity called book culture. One of the period-based dangers of Marxist paleo-Czech studies was the evaluation of literary works on their own or without any interest in the specific nature of the communication process or the artistic and workmanlike aspects of publication, distribution and reading technique.

One of the parameters of book culture is the readers' reception of texts, which enables a readership community to be formed and cultivated. Book printing in Bohemia and Moravia played a much smaller role in this process than we have previously presumed, as the foremost church institutions, Prague University representatives and thus the printers themselves did not understand the social impact of book printing and at most thought of it as another form of business. The literary scene was so lacking in writers, translators and potential readers, who were mostly just from the increasingly emancipated middle classes, that books of such typographic standards were not produced in enough numbers to support the habit of quiet reading and thus enable intensive reading to slowly turn into extensive reading. Domestic book printing was greatly affected by the import of books from Germany and the strong scriptographic output of the intelligentsia there.

While the literary epoch between Hussitism and the Battle of the White Mountain was called the Renaissance in the past, this was more a political than an objective matter. Contextualization of the literary scene using the entire book culture yardstick shows that a number of well-known events will need to be set within a new interpretational framework. However, this involves too much of a heterogeneous and imperfect machinery, which cannot simply be called a Renaissance organism, as Renaissance influence on the majority of major national literatures was prepared for and supported by humanism. However, the literary scene in Bohemia and Moravia cannot be called extensive, and that part of it which was associated with printers was even less so. We do not find many surviving clear traces of the scientific and intellectual influence of humanism. It was not until the 1520s that humanism (and so the laicization process itself) achieved such strength among the burgeoning middle classes that it awoke, accelerated and maintained new artistic and crafts activities, reading habits and thus a love of books. For a long time most of the elements of book culture remained conservatively medieval (though of course with exceptions) and thanks to the surviving national genes were geared more to the Reformation than to the Renaissance. Hence even at the beginning of the 16th century the entire book culture reflected the intellectual closedness of Jagellon Bohemia and the innermost religious world of the Utraquists and Brethren. The worldly emphasis did not start to override the everyday discussions on the Eucharist until the 1530s and 1540s, i.e. at a time that was stirred both by the culture-creating plans of Ferdinand I and by the anti-Habsburg opposition within Estates society. It turns out that passive acceptance of 19th century art studies categories is no longer suitable for book culture, the solid backbone of which is formed by the literary scene. Future discussions ought to show the extent to which it is more appropriate to take on dynastic periodization, the

internal cut-off times of which (1520, 1547) apply to a nowhere dense set of Renaissance and humanist book culture phenomena without problems.

Klíčová slova / Keywords

četba — čtenář — Řehoř Hrubý z Jelení — humanismus — ilustrace — Jednota bratrská — katolicství — knihtisk — knížky lidového čtení — Mikuláš Konáč z Hodíškova — Milan Kopecký — Viktorin Kornel ze Všehrd — lidovost — překladatelství — reformace — renezanace — Pavel Severin z Kapí Hory — typografie — utrakvismus

Reading — Reader — Hrubý z Jelení, Řehoř — Humanism — Illustrations — Unity of Brethren — Catholicism — Book printing — Popular reading books — Konáč z Hodíškova, Mikuláš — Kopecký, Milan — Kornel ze Všehrd, Viktorin — Popularity — Translation — Reformation — Renaissance — Severin z Kapí Hory, Pavel — Typography — Utraquism